

MŰEMLÉKEK ÉS MŰEMLÉKVÉDELLEM

Buzás Gergely

Az épületek élnek, és mint minden, ami él, változnak. Pusztulnak és újjászületnek, közben folyamatosan átalakulnak. De nemcsak anyagi valójukban változnak, hanem szellemükben is, hiszen változik körülöttük a világ, az emberek, a társadalmak, az eszmék. E változások során az épületek mindig új jelentést, jelentőséget nyernek. Így válik egy épületből műemlék, amely eredeti funkcióját akár megtartva, akár elveszítve azt, új, sajátos szerepet kap.

Mint ahogy minden élő szervezet sorsa más, úgy valamennyi épület is más-más történetet hordoz magában. A műemlékek mint egy-egy történelmi kor – sokszor a véletlen által kiválasztott – hírmondói, sajátos egyéniségük mellett általánosabb funkciót is betöltenek: nemcsak egy elmúlt történelmi éra tanúi, hanem annak szimbólumaivá is válnak. Pusztán azáltal, hogy a múlt materiális emlékei, a jelen és a jövő számára megtestesítik mindazt, amit arról az időszakról tudunk.

Így a műemlékek történelmi szempontból is kettős funkciót hordoznak: egyrészt történelmi források, a régmúlt rekvizitumai, másrészt a legnagyobb nyilvánosság előtt minden kor rajtuk keresztül fejezi ki azt, amit a múlttól tud vagy tudni vél, így egy régi kor szimbólumai is. Az első szerepből származik a mindenkor műemlékvédelemnek az a törekvése, hogy materiális eredetiségükben megőrizze őket, a másodikból pedig az, hogy igyekezzen visszaállítani (restaurálni) eredeti formájukat. Bár e két törekvés egymással jól összeegyeztethetőnek, sőt egymást erősítőnek tűnik, a köztük lévő hangsúlyeltolódások mégis a műemlékvédelem folyamatos változásait okozták.

Egyrészt nem elhanyagolandó probléma, hogy mit is kell „eredeti”-nek tekintenünk, azaz mit kell védenünk, és mitől kell megtisztítanunk egy műemléket. E kérdésben nyilvánvalóan nincsenek általános igazságok: minden műemlék egyedi sorsa határozza meg védendő értékeit. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben a restaurátor történelemfelfogása igen nagy súllyal esik latba. Például a pécsi székesegyház kiemelkedő jelentőségű késő gótikus boltozatainak elbontása 1882-ben a társadalom, sőt a szakemberek többsége

▼ Fotó: Dénes György

számára is indokolható volt a 12. századi, román stílusú templom eredeti formájának restaurálási szándékával. Bár első látásra úgy tűnhet, hogy ezek az elméleti megfontolások semmi esetre sem indokolták volna, hogy a román kori oldalfalakat és pilléreket is lebontsák, ezt – jobbara statikai okokra hivatkozva – mégis megtették. A végeredmény aztán a műemlék szinte teljes materiális megsemmisítése, történelmi forrásértékének lenullázása volt, és ezt aligha tekinthetjük pusztán műszaki kérdésnek. A restaurátorok – sokkal inkább a megrendelő, mint a tervező – fő szempontja az volt, hogy a székesegyház megjelenítse mindazt, amit a 19. század végén a román korról gondoltak. A kor ugyanis a román korról gondoltak. A kor ugyanis a román korról gondoltak. A kor ugyanis a román korról gondoltak. A kor ugyanis a román korról gondoltak.

A 20. század első felének és közepének viharos történelme az állandóan változó ideológiák egyikének sem adott elég időt arra, hogy a közgondolkodás olyan mély rétegeit hassa át, ahol a múlt emlékeihez való viszony lakozik, így egy rövid időre az ideológiákkal szemben esélyt kapott a szakértelem. E fél évszázad kiváló műemlékvédelmi szakemberei minden gyakorlati nehézség ellenére lényegében szabad kezet kaptak arra, hogy úgy nyúljanak a műemlékekhez, ahogy azt szakmai elhivatottságuk diktálta. Möller István, Lux Kálmán, Gerő László munkássága érzékenyen reagált a műemlékek történelmi forrásértékére, ám nem feledkezett el szimbolikus szerepükről sem. Ez az a kor, amikor meghatározó szerepet kaptak a magyar műemlékvédelemben a romműemlékek: Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád és Buda, a középkori Magyarország legjelentősebb központjainak emlékei ekkor kerültek elő a föld alól, évszázados elfeledettségükből. Itt a fő kérdés nem az volt, hogy mit kell megtartani és mit lehet letisztítani az épületről, hogy eredeti értékei felszínre kerüljenek, hanem az, hogy egy halott épületet lehet-e, és ha lehet, akkor hogyan lehet feltámasztani. Már akkor nyilvánvaló volt, hogy ebben a kérdésben sincs univerzálisan jó válasz. Székesfehérváron, ahol

jobbára csak alapozások, néhol lábazatok maradtak fenn a középkori Magyarország legnagyobb és legfontosabb templomából, a romkert és kőtár együttese mellett döntött ugyanaz a Lux Kálmán, aki Esztergomban vagy Visegrádon egyes épületrészek teljes értékű formai rekonstrukcióját választotta. E munkák folytatásában is elsősorban a kutatás hiányosságai és a szűkös anyagi lehetőségek akadályozták meg, nem pedig elméleti megfontolások. Gerő Lászlót a budai gótikus palota rekonstrukciójában ilyen kötöttségek nem hátráltatták, lehetőségeinek a középkori felett álló barokk palota szabott csak háttér. Az ő munkásságuk bebizonyította, hogy a műemlékvédelemben összeegyeztethető a történeti értékek megőrzése és a múlttól a tudomány által alkotott kép közérthető megjelenítése, ennek feltétele mindössze a jól képzett és gyakorlati munkában edzett szakemberek döntési szabadságának biztosítása.

A 20. század második felében azonban más irányba fordult a magyar műemlékvédelem. Újra diadalmaskodott az ideológia, csak éppen egy másféle ideológia, mint a 19. században. Az 1960-as években debütáló új generáció tehetséges ifjú építészei a műemlékeket alapvetően olyan terepnek tekintették, ahol akadálytalanul megvalósíthaták modern művészi elképzeléseiket. A visegrádi Salamon-torony romjainak betonszarkofágba foglalásával, vasszerkezetű függőfolyosójával, lakótelepi tömbház kontúrjával, lapos tetejének piknikteraszával, lépcsőházának sávablakival, boltozatot jelezni kívánó vashálóból konstruált álmennyezetével valójában Le Corbusier modern „lakógép”-ideálját fordította le Sedlmayr János műemléképé. Ez a felfogás korántsem állt ellentétben a kor művészettörténészeinek műtárgyszemléletével. Ez egyrészt a műtárgyat vitrinbe zárva, a maga egyedi története által formált, akár eltorzított állapotában, szinte kultikus érinthetlenségében, a mából kiszakítva, kipreparált vizsgálati alanyként kívánta szemlélni. Másrészt a kor esztétikai szemléletével sem állt szemben, amely a modern világ

rendjével kontrasztot alkotó, egzotikusan groteszk ellenpontként tekintett a múlt, és annak emlékeire. Eme – önmagával mérhetetlenül elégedett – időszak szemléletmódjában nemigen volt helye és értelme a múlt felelevenítésének. Elég, ha azt csak a beavatott tudós tanulmányozza, a köznép pedig elégedjen meg a tudattal, hogy azokon a téglákon lépdelhet, amelyeken egykor az igazságos Mátyás király is járt. A rom, a halott épület végérvényesen maradjon halott és rom. A kor műemléki gondolkodásáról szinte mindent elmond az egyik legnagyobb műemlékes építész bonmot-ja, miszerint a műemlékek rekonstrukciós rajzát azért készítjük el, nehogy véletlenül olyan formában állítsuk helyre őket, mint amilyenek voltak.

A magyar műemlékvédelem első évszázadában mindig érzékenyen követte a társadalmi környezet és a közgondolkodás változásait. Nagy vállalkozásaiban mindig a kor tehetséges kutatói és építészei kaptak szerepet. Az 1990-es években azonban minden megváltozott. E változás lényege pedig éppen a változatlanóságban rejlett. Miközben a környező világ hihetetlen ütemben alakult át, a műemlékvédelem ugyanolyan ütemben merevedett le. Eltűnt belőle a szellemi és a műszaki innováció, és helyét a bürokratikus gondolkodás vette át. Míg a magyar műemlékvédelem első évszázadában mindig is egy világra nyitott szellemi műhely volt, utolsó negyedszázadában bezárkózó közigazgatási hivatalalakult. E változás természetes velejárója, hogy az utolsó állapot jelentette a hivatal számára az egyedül elfogadható kánont, ám e kánon egykori megalkotói – mint gondolkodó emberek – már kellemetlenek és nemkívánatosak lettek az új struktúrában. Így a 60-as évek modernista formavilága, annak gondolati alapjai és társadalmi elfogadottsága nélkül, üres vázként öröklődött át az új évezred hivatalos hazai műemlékvédelmére.

A múlt emlékeinek tisztelete és megismerésének vágya azonban nem egy hivatal feladata, hanem örök társadalmi igény. És ha egy ilyen igényt nem, vagy nem megfelelő színvonalon elégít ki egy hivatal, akkor a

társadalom és annak tagjai új utakat fognak keresni. E folyamat már a 90-es években megindult. Mivel ezekben az években az új műemlékvédelem bürokratikus rendje – bár már sűrűsödő, de még mindig képlekeny halmazállapotban volt, elsőként a műemlékvédelem szervezetén belül, illetve annak közvetlen környezetében született meg az igény egy újfajta szemléletre, amely nem ideologikus, hanem professzionális alapon közelít a műemlékek felé, egyaránt fontosnak ítelve azok forrásértékét és szimbolikus szerepét. A visegrádi palota 1995–2009 között végzett helyreállítása ennek az átmeneti kornak az emléke. A helyreállítás során a kutatókat és a tervezőket egyedül az a cél vezérelte, hogy minél mélyebben megismerjék az épületet és annak történetét, illetve, hogy megszerzett ismereteiket minél teljesebben adják át a társadalomnak. Sok a rokonság a 20. század első felének műemléki helyreállításai és a század végének eme törekvései között. Ugyanakkor lényeges különbség, hogy míg korábban jobbára egyetlen emberen, a vezető tervezőn múltott minden, így a munka eredménye kizárólag egy helyreállított épület lett, a század végén Visegrádon már egy csapat építész, belsőépítész, restaurátor, régész, művészettörténész, néprajzos, muzeológus stb. képzettségű, szorosan együttműködő team tagjai közös munkájaként folyt a rekonstrukció. Így annak eredménye nem pusztán egy építészeti helyreállítás, hanem egy olyan komplex rekonstrukció, amelynek célja és eredménye a késő középkori királyi udvar építészeti és anyagi kultúrájának jobb megismerése, és szemléletes, élményt keltő bemutatása lett. Ez pedig magán a részlegesen rekonstruált épületen túl kiállítások, könyvek, filmek, multimédiák által realizálódott. A visegrádi helyreállítás óriási kavardást és megosztottságot keltett a hivatalos műemlékvédelem köreiben és annak holdudvarában. Sokoldalú vita bontakozott ki valóban lényegbevágó szakmai és ideológiai kérdésekről. Ez a polémia a hivatalos műemlékvédelem ideológusainak és a változásra törekvőknek a gondolkodásmódjára egyaránt rávilágított. Végül is azonban nem egy izgal-

mas szellemi eszmecsere, hanem a nyers hivatali erő döntötte el a vitát. A hivatalos műemlékvédelem szervezete és kánonjai megszilárdultak, aki pedig ebbe nem fért bele, az a hivatal szimbolikus és valós falain egyaránt kívül találta magát. Elsősorban természetesen az egymással és néha saját magukkal is vitatkozó, gondolkodó és véleményüket kimondó, sőt néha meg is építő szakemberek nem fértek bele ezekbe a bürokratikus keretekbe. Ahogy azonban a szakma kiszorult a hivatalos műemlékvédelemből, úgy maguk a műemlékek is egyre inkább mellékesekké váltak a hivatal szemében. A műemlékekkel való törődés így a helyi közösségekre, önkormányzatokra, egyházakra, műemlék-tulajdonosokra maradt. Ha a hivatalos műemlékvédelem nem is, a környezetükre mindig érzékenyen reagáló helyi politikusok nagyon is jól érzékelték a műemlékek iránti örök társadalmi érdeklődésben rejlő lehetőségeket. A magyar műemlékvédelemnek új korszaka köszöntött be a második évezred hajnalán: a valós társadalmi igények, a múlt valóságú megjelenítésének vágya igyekezett felszínre törni. A hivatalos műemlékvédelemből kiűzött szakemberek ebben lehetőséget láttak saját törekvéseik megvalósításához, de hamar rá kellett jönniük, hogy itt sem ők fognak diktálni. Ha a polgármester sárga templomot akar, akkor a kutató hiába tár fel más színű festést, a templom sárga lesz. Ha egy eredeti gótikus pillér megőrzését a pályázati menedzsment túl drágának tartotta, akkor azt el is bontották, és

olcsó másolattal helyettesítették. Mindközben a műemlékvédelmi hivatal szervezete, amely oly hatékonyak bizonyult a szakemberek műemlékvédelemből való elűzésében, a tudományos rekonstrukciók megvalósításában, a politika és az üzlet világával szemben eszköztelennek bizonyult. Ha egy-egy műemlék-tulajdonos egyik napról a másikra elbontott egy-egy műemléket, vagy csak leveretett némi középkori freskót, kidobott néhány eredeti nyílászeretet, és tette ezt nem is rossz szándékból, csak figyelmetlenségből, műveletlenségből, a történeti értékek iránti érzéketlenségből, a hivatal csak a vállát rándította meg. Jellemző példája a kornak az az elszánt, teljességgel értelmetlen és eredménytelen küzdelem, amit az éppen aktuális műemlékvédelmi hivatal korifeusai a budai Vár oldalában a háborúban teljesen elpusztult Lónyay-villa Ybl-épületének posztmodern stílusú, részben rekonstruktív újjáépítése ellen vívtak, miközben egy szavuk sem volt arról, hogy ettől a helyszíntől néhány száz méterre a tulajdonos a hivatal csendes asszisztenciájával napok alatt bontatta el a Clark Ádám téren a szintén Ybl Miklós által tervezett Budai Takarékpénztár székházának a háborúban megsérült, de mindaddig álló eredeti neoreneszánsz loggiáját, hogy a helyére egy végül meg nem valósult modernista szálloda épülhessen.

Szemünk előtt született újjá, habár új eszközökkel, a 19. század ideológia által vezérelt romantikus műemlékszemlélete,

miközben a hivatalos műemlékvédelem továbbra is az 1960-as évek modernista műemlékvédelmi ideológiájának életben tartásán fáradozott, immár anélkül, hogy valóban törődött volna a műemlékekkel.

Merre vezet innen tovább a magyar műemlékvédelem útja? Találhat-e még helyet magának valahol a szakértelem, hogy megőrizze, megismerje és megismertesse a valóságos múlt valóságos emlékeit?

Csak akkor van erre lehetőség, ha tudomásul vesszük, hogy a vitáknak ma már nem arról kell szólniuk, hogy egyáltalán szabad-e rekonstruálni vagy sem, hanem arról, hogy hogyan kell rekonstruálni, mert a műemlékvédelem – miként minden, a múlt megismerésével foglalkozó tudomány – egyetlen célja, egyben leghatékonyabb eszköze is maga a rekonstrukció. Nem arról kell vitatkoznunk, hogy bevonjuk-e a társadalmat a műemlékvédelembe, vagy inkább megtartsuk-e azt kiváltságos és kiválasztott tudósok és művészek zárt elit klubjának, hanem arról, hogyan vonhatjuk be a lehető leghatékonyabban a társadalom minél szélesebb rétegeit, hogy kíváncsiságukat kielégíthessük a műemlékek feltárással és rekonstruálásával. A jövő magyar műemlékvédelmének vissza kell szereznie a szakembereket, és meg kell nyernie a közönség megbecsülését. Olyan vállalkozásokra van szüksége, amelyek igényesen oldják meg a tudományos kutatás és publikálás feladatait, és e kutatás eredményeit hatékonyan hasznosítják olyan rekonstrukciókban, amelyek felkeltik az emberek érdeklődését, és megszerzik a társadalom megbecsülését. Bár a siker alapjai csakis a gondos kutatásra épülő minőségi helyreállítások lehetnek, de a műemlékvédelemnek óriási feladatai vannak abban is, hogy felszámolja a társadalomtól való elzárkózását, megteremtse a saját médiáját, nyilvános fórumait, amelyeken nemcsak kinyilatkoztat, hanem arra is használja őket, hogy tanuljon saját közönségétől, reagáljon annak elvárásaira. A hivatalos műemlékvédelem csak akkor léphet fel olyan vágyakkal, hogy befolyásolni is tudja a társadalom műemlékvédelemmel kapcsolatos magatartását, ha ez már működik.